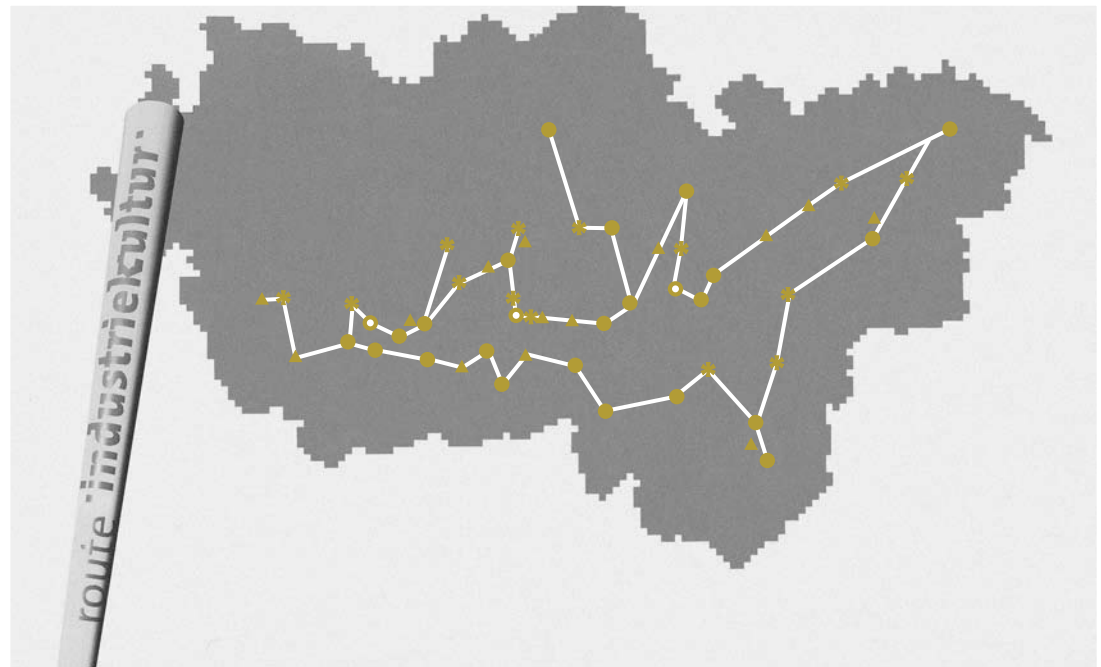

IBA EMSCHER PARK

KREATIVNI PRISTUP INDUSTRIJSKOM NASLIJEĐU – PRIMJER REGIJE RUHR U NJEMAČKOJ

NIKŠA BOŽIĆ, SANJA GAŠPAROVIĆ □ Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

sl. 1. Putovi industrijske kulture regije Ruhr

1. Uvod

Regija Ruhr u njemačkoj saveznoj državi Sjevernoj Rajni Westfaliji bila je tijekom 1990-ih godina jedan od najvećih europskih laboratorija u kojemu su se istraživale mogućnosti urbane, gospodarske i socijalne preobrazbe nekadašnjih industrijskih lokacija. Izraz *pejsažni urbanizam* uveo je Charles Waldheim tek 1997. godine definirajući ga kao "granu pejsažne ekologije koja se bavi napuštenim industrijskim lokacijama u gradovima".¹ U to vrijeme preobrazba ruhrske regije već se približavala svom vrhuncu - velikoj izložbi desetogodišnjeg projekta *IBA Emscher Park*², koja je održana 1999. godine.

Obnova ekološkog sustava i prirodnog krajolika te redefiniranje regionalnoga kulturnog krajolika bazirana na bogatom industrijskom naslijeđu bile su glavne zadaće procesa obnove pa je stoga projekt obnove ruhrske regije bio jedan od glavnih primjera *pejsažnog urbanizma* u Europi. Budući da projekt nije završavao samo na pejsažu, *IBA Emscher Park* bio je i ogledni primjer u još nekoliko disciplina koje su obilježile 1990-e

- od urbanih transformacija u poslijeindustrijskom razdoblju preko definiranja kulturnih putova i razvoja kulturnog turizma do procesa urbane, gospodarske i socijalne preobrazbe prostora.

Tijekom gotovo 150 godina ruhrska je regija bila sinonim za intenzivne procese industrijalizacije - procese koji su još od sredine 19. stoljeća omogućili gospodarski i tehnološki napredak, ali doveli i do niza prostornih sukoba te ekoloških problema. U vrijeme kada je pojam *održivi razvoj* postao najčešće upotrebljavana riječ u prostornom planiranju, regija Ruhr bila je primjer kako se ne treba odnositi prema prirodnim resursima - u toj regiji oni su bili gotovo dokraja iscrpljeni, što je uz druge promjene na gospodarskom području dovelo do zatvaranja rudnika i proizvodnih pogona. Taj je proces započeo još 1960-ih godina, da bi se krajem 1970-ih pretvorio u opću sliku gospodarske, ali i socijalne krize obilježene velikim rastom nezaposlenosti te padom broja stanovnika zbog ekonomske recesije. Tako su krajem 20. stoljeća ekološki problemi bili samo dio sumorne slike nekadašnjega prosperitetnog područja

¹ Waldheim (2006).

² IBA je kratica od Internationale Bauausstellung Ę međunarodna izložba graditeljstva.

sl. 2. Ulaz u nekadašnji rudnik Zeche Zollverein u Essenu

sl. 3. Nekadašnja kotlovnica rudnika Zeche Zollverein, danas preuređena u muzej Red Dot Design

sl. 4. "Industrijska priroda" polako osvaja prostore bivšeg kompleksa Zeche Zollverein u Essenu. Pješačke staze uređene su po nekadašnjim industrijskim trakama i tako omogućuju doživljaj krajolika iz povišene vizure – dok priroda "osvaja" teren, pješaci se kreću među krošnjama drveća.

sl. 5. – 6. Izložci u starim proizvodnim halama rudnika Zeche Zollverein dočaravaju prošla vremena. Kroz kompleks se moguće kretati u grupama uz stručno vodstvo, pri čemu se posjetiteljima objašnjavaju nekadašnji proizvodni procesi.

koje je zahtijevalo nove programe u poslijeindustrijskom razdoblju.

Sredinom 1980-ih godina sazrela je spoznaja da regiji Ruhr treba sveobuhvatni program preobrazbe i razvoja koji bi bio potpomognut i sa državne (federalne) razine. Godine 1988. pokrenut je savezni program gospodarskoga i socijalnog oporavka te restrukturiranja regije koja obuhvaća 17 velikih gradova³ ruhrske konurbacije u kojima je živjelo gotovo pet milijuna stanovnika. Organizacijski okvir toga programa bila je IBA - međunarodna desetogodišnja izložba graditeljstva - koja je obuhvatila cijelu regiju i bila usmjerena na napuštene industrijske lokacije i preostale neizgrađene prostore. Programima rekonstruiranja i restrukturiranja neizgrađenih prostora i prirodnog krajobraza, koji je bio gotovo potpuno uništen intenzivnom industrijalizacijom,

stvorene su nove mogućnosti za razvoj ruhrske regije, čime su se generirale dublje strukturalne promjene. Pri tome je industrijsko naslijeđe prepoznato kao glavni element identiteta prostora i na njemu je baziran razvoj kulturnih ruta kao osnovne infrastrukture za razvoj kulturnog turizma.

2. Tradicija vrtnih i graditeljskih izložbi

Njemačka tradicija organiziranja vrtnih izložbi traje već više od 150 godina, a drugu polovicu 20. stoljeća obilježile su i velike izložbe graditeljstva, pri čemu riječ *izložba* treba shvatiti uvjetno. Iako je i u jednome i u drugom primjeru riječ o pokazivanju vrhunskih dostiga hortikulture odnosno graditeljske prakse, te izložbe nikad nisu ograničene samo na izložbu i propitivanje aktualnih trendova u području hortikulture ili arhitekture

³ Duisburg, Oberhausen, Mülheim an der Ruhr, Bottrop, Essen, Gladbeck, Bochum, Gelsenkirchen, Recklinghausen, Herne, Herten, Castrop-Rauxel, Waltrop, Lünen, Dortmund, Kamen i Bergkamen.

sl. 7. Napušteni koridori industrijskih kolosijeka danas su pješačke i biciklističke staze kojima su povezane točke u velikome regionalnom parku.

sl. 8. Velike hale sklopa Zeche Zollverein u Essenu često služe za povremene umjetničke izložbe.

sl. 9. - 11. Pogoni nekadašnje koksure Kokerei Zollverein u Essenu danas stoje kao gigantske skulpture u prostoru. Okolni prostor i strukture koksure moguće je doživjeti i iz nedavno instaliranoga panoramskog kotača.

već se uvijek organiziraju i s ciljem obnove i unapređenja urbanog područja na kojemu se događaju.

Vrtne izložbe u Njemačkoj organiziraju se svaki put na drugoj lokaciji, a njihova veličina, ciljevi i rezultati ovise o tome je li riječ o lokalnoj izložbi (IGA), izložbi na razini savezne države (LAGA) ili pak o federalnoj vrtnoj izložbi (BUGA). Vrtne izložbe svode se na stvaranje *eventa* kao "dobro organiziranog kazališta društvenih promjena"⁴ kojim se potiče preobrazba određenog područja, što je činjenica dobro poznata u gradovima koji su bili domaćini velikih sportskih ili izložbenih priredbi.

Ideja velikih međunarodnih izložbi graditeljstva (IBA - *Internationale Bauausstellung*) nešto je mlađa od ideje vrtne izložbe, ali i one su organizirane sa sličnim ciljevima. Cilj berlinskog *Interbaua* iz 1957. godine bio je propitivanje tehnoloških mogućnosti suvremene arhitekture, ali i poslijeratna obnova ratom razrušenih područja. Međunarodna izložba *IBA Berlin* 1970-ih godina bila je više usmjerena na probleme planiranja grada putem arhitektonskih projekata te na obnovu socijalnoga i urbanog tkiva u četvrtima tadašnjega zapadnog Berlina.

Kada se 1980-ih godina počelo razmišljati o novoj međunarodnoj IBA izložbi, odlučeno je da ona bude usmjerena na obnovu cijele regije - u tom primjeru regije Ruhr - koju su mučili problemi deindustrijalizacije te niz prostornih, ekoloških i socijalnih problema. Prvi je put međunarodna izložba graditeljstva prerasla gradsku razinu te razinu urbanističko-arhitektonskih projekata fokusirajući se na prostorno planiranje.

⁴ Kohler (1999.).

⁵ Poblitzki (1999.).

3. IBA Emscher Park

IBA Emscher Park je projekt što se provodio u razdoblju između 1989. i 1999. godine i bio je usmjeren na prostor koji obuhvaća jednu od najvećih europskih konurbacija. Gradovi koji čine tu aglomeraciju bili su razdijeljeni na četiri administrativna područja za koje su bile nadležne dvije planerske institucije. Ono što ih je ujedinjavalo bili su prošlost industrijske regije i zajednički problemi koji su se pojavili nakon propasti industrije ugljena i čelika.

Budući da je to prostor koji je već bio gotovo potpuno infrastrukturno opremljen, pozornost je bila usmjerena na neizgrađene prostore. Otuda i naziv *IBA Emscher Park*, koji je izvrsno odabran ali i potencijalno vodi pogrešnim zaključcima. Taj "park" obuhvaća prostor veći od 800 km², koji se prostire otprilike 75 kilometara u smjeru istok - zapad te 15 kilometara u smjeru sjever - jug, tako da je teško govoriti o parku u klasičnom smislu riječi. Riječ *park* upotrijebljena je "namjerno, kako bi se naglasilo da je riječ o projektiranom prostoru".⁵ Rječica Emscher, koja protječe otprilike sredinom tog područja od istoka prema zapadu, u vrijeme kada je projekt započet nije bila mnogo više od industrijskog kanala u koji su se izljevale velike količine otpadnih i industrijskih voda iz okolnih gradova i industrijskih pogona i koji ih je nosio prema Rajni.

Projekt *IBA Emscher Park* definiran je kao državni program za ekonomsku, urbanu i socijalnu obnovu te kulturalnu reorganizaciju regije Ruhr koji bi pratili

sl. 12. - 13. Radničko naselje Margaretenhöhe u Essenu izgradio je industrijalac Krupp za svoje činovnike između 1909. i 1920. godine. Danas je naselje obnovljeno i uključeno u kulturne putove regije Ruhr.

sl. 14. - 15. Kazalište Colloseum u Essenu smješteno je u nekadašnjoj industrijskoj hali izgrađenoj početkom 20. stoljeća.

sl. 16. Pokraj svake lokacije u sustavu kulturnih putova postavljene su informacijske ploče s osnovnim podacima na njemačkome i engleskom jeziku.

pretvorbu iz industrijskoga u uslužno gospodarstvo. Osnovni ciljevi projekta bili su očuvanje postojećih neizgrađenih prostora, njihovo međusobno povezivanje u sustav javno dostupnih područja i programa te prenamjena preostalih područja u zelene površine. Posebna je pozornost pridana održivosti projekata - prije svega u gospodarskom smislu - jer je od samog početka IBA definiran kao projekt ograničenog trajanja od samo deset godina. Činjenica da je organizacija *IBA Emscher Park* imala točno određen datum do kojega je trajala, značilo je da projekte treba osmišljavati tako da nakon početnog impulsa sami sebe mogu održavati. Stoga je velika važnost pridavana onim projektima koji su u regiju unosili nove gospodarske aktivnosti. Osnovana javnim novčanim sredstvima, ali ustrojena kao profitna kompanija (GmbH), organizacija *IBA Emscher Park* imala je cilj "pokrenuti stvari i onda napustiti pozornicu". U deset godina njezina trajanja kroz nju je usmjeravano više od pet milijardi tadašnjih njemačkih maraka (oko 2,6 milijardi eura) u koordinirane akcije koje su omogućile temeljitu preobrazbu prostora ruhrske regije. U projekt je tijekom deset godina bilo uključeno više od 4 000 ljudi koji su radili na više od 100 različitih projekata.⁶ Organizacija je imala 30 stalno zaposlenih, koji su uglavnom bili angažirani na projektima koordinacije (između različitih lokalnih vlasti), pripreme te provedbe pojedinačnih projekata.

Nakon deset godina organizacija *IBA Emscher Park* prestala je djelovati, a proces upravljanja prenesen je na regionalnu udruhu (Kommunalverband Ruhrgebiet),

kojoj više nije cilj izvedba novih projekata nego koordiniranim akcijama i programima održavati i upravljati postojećim resursima.

4. IBA Emscher Park i strukturne promjene ruhrske regije

Osim arhitektonske i urbane preobrazbe regije, program *IBA Emscher Park* imao je i mnogo šire ciljeve koji su obuhvaćali i ekonomsku, socijalnu te kulturalnu reorganizaciju ruhrske regije. Ti su se ciljevi odnosili na pet područja, i to na:

1. očuvanje preostalog neizgrađenog prostora;
2. povezivanje fragmentiranih neizgrađenih prostora unutar aglomeracije;
3. prenamjenu napuštenih industrijskih lokacija u parkovne površine;
4. osmišljavanje regionalnih i lokalnih dugoročno održivih projekata;
5. održavanje i upravljanje novim javnim prostorima putem regionalne udruge.

Prostor ruhrske konurbacije jedan je od najgušće naseljenih prostora u Europi, a područja bez naselja bila su većinom industrijske i servisne lokacije tako da je gotovo sav prostor bio izgrađen ili gospodarski iskorišten. U gustoj mreži međusobno spojenih gradova otoci neizgrađenih područja bili su manji ostaci prirodnih površina i veliki prostori koji su preostali nakon što su rudnici, čeličane i ostala industrijska postrojenja prestala raditi. Ti su prostori prepoznati kao osnovni potencijal za budući razvoj regije, ali ne kao građevinska područja već kao neizgrađeni prostori povezani u sustav regional-

⁶ Više o tome u: Pehnt (1999.), Kohler (1999.), Dettmar (1999.), Schwarze-Rodrian (1999.), Diedrich (1999.).

sl. 17. Zgrada u Nordsternparku u Gelsenkirchenu koja je pretvorena u suvremene uredske prostore.

sl. 18. Uz nekadašnju secesijsku zgradu odzračnika rudnika sagrađena je sredinom 1990-ih suvremena zgrada od betona i stakla. Obje su zgrade povezane i služe kao izložbeni prostori arhitektonske galerije *Galerie Architektur und Arbeit Gelsenkirchen (GAAG)* u Gelsenkirchenu.

sl. 19. Parkovni dio Nordsternparka u Gelsenkirchenu oblikovan je za veliku saveznu vrtnu izložbu održanu 1997. godine.

nog parka. Na području obuhvata projekta *IBA Emscher Park* ukupno je definirano osam neizgrađenih koridora koji su se protezali u smjeru sjever - jug, ocrtavajući tako povijesni razvoj proizvodnje ugljena, koja se polako premještala s juga prema sjeveru regije.⁷ Ti su se koridori protezali između pojedinih gradova - na njihovu periferiji - tvoreći sustav nepovezanih neizgrađenih područja koja su ukupno zauzimala oko 320 km². Ti su prostori bili poprečno povezani prirodnim koridorima rijeka Lippe, Emscher i Ruhr te nizom infrastrukturnih koridora - od plovnih kanala do autocesta i željezničkih pruga. Odlukom da se ti prostori ostave neizgrađenima, da se pozornost usmjeri na omogućavanje dostupnosti do nekadašnjih industrijskih lokacija te na njihovu međusobnu povezanost dobiven je sustav slobodnih prostora koji su postali osnova novoga regionalnog parka.

Prometni sustav u regiji uglavnom je bio dobro izgrađen, ali je funkcionirao na načelu klasične dostupnosti industrijskih lokacija. Jednom kada su industrijske lokacije postale dostupne javnosti, trebalo je unaprijediti sustav komunikacija kojim bi se povezali veliki prostori regionalnog parka. To je obuhvatilo kilometre novih pješačkih i biciklističkih staza, koji su uglavnom planirani u koridorima nekadašnjih prometnih sustava - primjerice, napuštenim industrijskim željezničkim trasama i slično. Dostupnost je unaprijeđena i dopunama cestovne dostupnosti, osiguranjem novih lokalnih cesta i parkirališta te unapređenjem sustava javnog prijevoza.

Projekti ostvareni u sklopu *IBA Emscher Parka* bili su podijeljeni u šest osnovnih grupa:

1. Krajobrazni park Emscher;
2. Ekološka obnova regije;

⁷ Više u: Schwarze-Rodrian (1999.).

sl. 20. Pješački most u parku Nordstern u Gelsenkirchenu.

sl. 21. Novi amfiteatar na otvorenome u parku Nordstern u Gelsenkirchenu.

sl. 22. Nordsternpark. Pješačke staze uređene su na povišenoj razini i omogućuju doživljaj krajolika iz povišene vizure - dok priroda "osvaja" teren, pješaci se kreću među krošnjama drveća.

3. Rad u parku;
4. Stanovanje u parku;
5. Gospodarska i socijalna obnova regije;
6. Umjetnost, kultura i turizam.

Krajobrazni park Emscher i ekološka obnova regije bili su usmjereni na uređenje prirodnih elemenata u koridorima neizgrađenog prostora, na uređenje pješačkih i biciklističkih komunikacija kroz tako stvorene "zelene koridore" te na ekološku sanaciju opasnih lokaliteta poput odlagališta industrijskog otpada i sl. Velik je broj nekadašnjih industrijskih lokacija pretvoren u nove zelene površine u procesu koji je obuhvatio ekološku stabilizaciju onečišćenih i potencijalno opasnih lokacija nekadašnjih odlagališta industrijskog otpada. Cilj je bio ekološka obnova i stabilizacija zemljišta, ali i stvaranje prostora za boravak na otvorenome i za rekreaciju

lokalnog stanovništva. Lokalni stručnjaci s područja šumarstva vodili su lokalne projekte koji su prirodi kontrolirano prepuštali "osvajanje" nekadašnjih proizvodno-servisnih lokacija. To je dugotrajan proces koji će trajati nekoliko generacija, ali začuđuje brzina kojom je priroda već sada, dva desetljeća od početka projekta, "osvojila" većinu nekadašnjih industrijskih lokacija stvarajući tako krajolik koji neki autori nazivaju *industrijskom prirodom*.⁸

Osim "ozelenjavanja" prostora posebna je pozornost pridana uređenju parkovnih površina na prostora nekadašnjih industrijskih lokacija. Takvi su primjeri *Landschaftspark Duisburg-Nord* (nastao na prostoru nekadašnje čeličane Mederich u Duisburgu), *Nordsternpark* u Gelsenkirchenu (nastao u sklopu savezne vrtno izložbe 1997. godine) te *Garten Osterfeld* u Oberhausenu (u kojemu je održana državna vrtno izložba 1999. godine).

⁸ Dettmar (1999.).

sl. 23. - 25. Stambeno naselje Koppersbush u Gelsenkirchenu projektirao je austrijski arhitektonski ured Szyszkowitz-Kowalski. Naselje je dobilo niz nagrada zbog inovativnog pristupa oblikovanju javnih prostora, energetske učinkovitosti i iskorištavanja alternativnih izvora energije.

Rad u parku naziv je niza projekata kojima je cilj bilo stvaranje prostornih preduvjeta za razvoj gospodarstva i smanjenje nezaposlenosti. Iako u ruhrskoj regiji nije nedostajalo proizvodnih i komercijalnih lokacija, ono što im je nedostajalo jest atraktivnost - osobito u kontekstu razvoja tercijarnih djelatnosti, u kojima atraktivnost životnog okruženja postaje jedan od glavnih elemenata privlačenja (izuzetno mobilne) radne snage. Stoga je uređenje novih, privlačnih radnih lokacija u regiji bio jedan od prioriteta. Pritom su naglašavani kvaliteta krajobraza (putem povezanosti regionalnog parka Emscher), ekološka orijentacija radnih lokacija (primjenom suvremenih građevnih tehnika, alternativnih izvora energije i sl.) te dobra organizacija prijevoznih sustava. Kvaliteta urbanističko-arhitektonskih projekata kontrolirana je sustavnim provođenjem javnih arhitekton-

skih natječaja, a ostvarene su se lokacije za privlačenje novih korisnika koristile centraliziranom marketinškom potporom na razini regije. Projekti *Rad u parku* uključivali su brojne poticaje lokalnih, gradskih, regionalnih i državnih vlasti za gospodarskom i socijalnom preobrazbom. Ostvareni projekti primjeri su preobrazbe nekadašnjih industrijskih lokacija u uredske i komercijalne prostore (*Innenhafen* u Duisburgu, *Nordsternpark* u Gelsenkirchenu), stvoreni su novi tehnološki parkovi i inovativni centri (*Technologiezentrum* u Oberhausenu, *Wissenschaftspark* i *Solarstadt* u Gelsenkirchenu), kao i standardni uredski sklopovi na nekadašnjim industrijskim lokacijama (*Gewerbe- und Wohnpark* Holland u Bochumu, *Erin commercial park* u Castrop-Rauxelu).

Stanovanje u parku obuhvaćalo je grupu projekata koji su se bavili obnovom postojećih ili izgradnjom novih

stambenih naselja. Jedna grupa projekata odnosila se na modernizaciju, zaštitu i obnovu radničkih naselja izgrađenih početkom 20. stoljeća (*Margaretenhöhe* u Essenu, *Siedlung Teutoburgia* u Herneu, *Gartenstadt Seseke-Aue* u Kamenu). U drugoj su grupi projekata bili novi stambeni sklopovi koji su građeni na nekadašnjim industrijskim i servisnim lokacijama (primjerice, stambeni sklop u sustavu *Innenhafena* u Duisburgu ili novo naselje *Küppersbush-Siedlung* u Gelsenkirchenu). Ta su naselja planirana u veličini od 100 do 250 stambenih jedinica, a posebna je pozornost pridana uključivanju stanova za posebne grupe korisnika - od starijih osoba do osoba s posebnim potrebama te socijalno ugroženih skupina.

Gospodarski i socijalni programi obnove obuhvaćali su projekte kojima je dopunjavana društvena infrastruktura u naseljima koja su se tijekom procesa industrijalizacije tako brzo razvijala da nikada nisu dobila potrebne društvene sadržaje. Druga grupa projekata odnosila se na urbanu obnovu područja teško pogođenih procesima deindustrijalizacije i gospodarske recesije. Područja sumornih i bezličnih predgrađa bila su temelj programa gospodarskih i društvenih preobrazbi, što je podrazumijevalo izradu novih javnih prostora (trgova, gradskih parkova) te novih javnih društvenih i sportskih sadržaja (društveni centri, centri za kontinuirano obrazovanje, kulturni i drugi programi). Najpoznatiji primjeri te vrste projekata jesu *Colloseum* kazalište u nekadašnjoj industrijskoj zgradi u Essenu, lječilišni centar *Quellenbusch* u Bottropu, *Centar za kontinuiranu edukaciju* u Herneu, sustav obnovljenih javnih prostora u središtu Bergkamina i drugi projekti.

Umjetnost, kultura i turizam svakako je jedna od najambicioznijih grupa projekata pokrenutih radi promjene percepcije nekadašnjega industrijskog područja. Iako su i prije pokretanja projekta *IBA Emscher Parka* lokalni statističari voljeli upozoriti na činjenicu da na prostoru ruhrske konurbacije djeluje više kazališta nego u Berlinu, sektor umjetnosti i kulture bio je slabo vidljiv i nije sudjelovao u stvaranju identiteta mjesta. Orijentacijom na poslijeindustrijsko gospodarstvo i društvo segment umjetnosti, kulture i turizma dobio je veću važnost. Program preobrazbe krenuo je od bogatoga industrijskog naslijeđa kao jedinog elementa identiteta šireg prostora. Projekt *IBA Emscher Park* sretno je pokrenut u vrijeme kada se mijenjao cjelokupni odnos prema industrijskom naslijeđu u Europi, koje se sve više štiti kao vrijedan element kulturnog naslijeđa, ali se istodobno promatra i kao mogući pokretač gospodarske preobrazbe širih područja. Tako je industrijsko naslijeđe postalo polazište za razvoj kulture i kulturnog turizma sustavom dobro osmišljenih programa za nekadašnje industrijske lokacije i njihovo povezivanje u dobro osmišljene kulturne rute.

5. Mreža kulturnih putova industrijske kulture

U posljednja dva desetljeća kulturni je turizam postao je nova pojava koja je zamijenila masovni turizam što je

obilježavao 1960-e i 1970-e godine. Kultura se danas općenito smatra neizostavnim elementom suvremenog turizma i jedan je od glavnih poticaja za putovanja i istraživanja. Za današnji turizam presudnu važnost imaju programi koji se nude na nekom području. Riječ je o programima koji prepoznaju te turistički aktiviraju i sustavno povezuju karakteristične lokalitete ili sadržaje nekog područja, nudeći kulturu kao pojedinačnu atrakciju ili pak kao mrežu lokaliteta zajedno povezanih pojedinom temom u kulturni put.

Program kulturnih putova (*cultural routes*) na području Europe osmislilo je Vijeće Europe 1987. godine, a glavni mu je cilj bio na zoran način, putovanjem kroz prostor i vrijeme, pokazati kako naslijeđe različitih europskih država odražava zajedničko kulturno naslijeđe. Pritom su poticanje kulturnog turizma čuvanjem i unaprjeđenjem kulturnoga i prirodnog naslijeđa jedan od glavnih ciljeva tako osmišljenih kulturnih putova. Radi provođenja toga programa Vijeće Europe je 1998. godine donijelo i posebnu Rezoluciju o kulturnim putovima⁹. U njoj se donose kriteriji koje moraju zadovoljavati prijedlozi zemalja članica kako bi bili prihvaćeni kao novi kulturni putovi Europe:

▫tema mora predstavljati europske vrijednosti i biti zajednička za nekoliko europskih zemalja;

▫kulturni put mora slijediti povijesni put ili (u slučaju kulturnog turizma) stvarati nove tematske putove;

▫tema mora omogućiti zajedničke projekte u prioritetnim područjima programa, a to su znanstvena istraživanja, obnova povijesnoga naslijeđa, kulturna i obrazovna razmjena mladih Europljana, suvremene kulturne i umjetničke prakse, kulturni turizam i održivi razvoj;

▫kulturni put moraju voditi neovisne organizirane mreže / udruge.

U sklopu projekta *IBA Emscher Park* upravo je industrijsko naslijeđe prepoznato kao osnovni element identiteta prostora i nositelj razvoja kulturnog turizma osmišljavanjem programa ponude kulturnih ruta. Nekadašnje industrijske lokacije, stara industrijska naselja, sanirane lokacije industrijskog otpada, muzeji i umjetničke instalacije u prostoru te drugi elementi tvore gustu mrežu točaka u prostoru koje su međusobno povezane tematskim rutama. Ukupno je osmišljeno 25 tematskih kulturnih putova, od kojih su neke posvećene industrijskom naslijeđu užega zemljopisnog područja (industrijsko naslijeđe određenog grada, industrija duž riječnih tokova i sl.), dok su drugi raspršeni po cijelom prostoru regionalnog parka međusobno spojeni samo tematskim poveznicama.

Da bi se omogućilo lakše snalaženje u velikom prostoru, posebno su osmišljene glavne točke kulturne rute industrijske kulture - tzv. *Ankerpunkte*. Riječ je o ukupno 19 međusobno umreženih lokacija važnijih muzeja, većih parkova ili umjetničkih instalacija. Te su lokacije lako dostupne javnim prijevozom (autobusom, tramvajem,

Tematski kulturni putovi osmišljeni u sklopu IBA Emscher Parka

1. Duisburg: grad i njegova luka
2. Zollverein - krajobraz industrijskog naslijeđa
3. Duisburg: industrijsko naslijeđe na Rajni
4. Oberhausen: grad koji je stvorila industrija
5. Obitelj Krupp i grad Essen
6. Dortmund: uravnoteženi trio ugljena, čelika i piva
7. Industrijsko naslijeđe duž toka rijeke Lippe
8. Emscherbruch - rudarska željeznica
9. Industrijsko naslijeđe duž toka rijeka Volme i Ennepe
10. Grad Unna i regija: sol, para i ugljen
11. Počeci industrijalizacije
12. Regija Ruhr: prošlost i sadašnjost
13. Na putu prema čistom plavom Emscheru
14. Kanali i vodeni transport
15. Željeznice ruhrske regije
16. Westfalijska ruta ugljenokopa
17. Rajnska ruta ugljenokopa
18. Kemijska industrija, staklo i energija
19. Radnička naselja
20. Tajkunske vile
21. Kruh, kukuruz i pivo
22. Mitologija ruhrske regije
23. Povijesni perivoji i vrtovi
24. Industrijska priroda
25. *Land art* - spomenici

⁹ Resolution (98) 4 on the Cultural Routes of the Council of Europe: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=470017>

Glavne točke kulturne rute industrijske kulture

1. Zeche Zollverein XII, Essen
2. Jahrhunderthalle, Bochum
3. Historisches Zentrum der VEW-Energie - Umspannwerk, Recklinghausen
4. Chemiepark Marl
5. Altes Schiffshebewerk Henrichenburg, Waltrop
6. Zeche Zollern II/IV, Dortmund
7. Kokerei Hansa, Dortmund
8. Maximilianpark Hamm
9. Lindenbrauerei Unna
10. Hohenhof, Hagen
11. Zeche Nachtigall, Westfälisches Industriemuseum, Witten
12. Henrichshütte, Hattingen
13. Villa Hügel, Essen
14. Aquarius Wassermuseum, Mülheim an der Ruhr
15. Innenhafen Duisburg
16. Landschaftspark Duisburg-Nord
17. Rheinisches Industriemuseum, Oberhausen
18. Gasometer Oberhausen
19. Nordsternpark, Gelsenkirchen

Važniji muzeji industrijske kulture

1. Deutsches Bergbau-Museum, Bochum
2. Deutsche Arbeitsschutzausstellung DASA, Dortmund
3. Freilichtmuseum Hagen
4. Eisenbahnmuseum Bochum-Dahlhausen
5. Ruhrland Museum, Essen
6. Museum der Deutschen Binnenschifffahrt, Duisburg-Ruhrort

Panoramske točke

1. Halde Hoppenbruch, Herten
2. Halde Schwerin, Castrop-Rauxel
3. Halde Großes Holz, Bergkamen
4. Fernsehturm Florian, Dortmund
5. Hohensyburg, Dortmund
6. Berger-Denkmal, Witten
7. Halde Pattberg, Moers
8. Alsumer Berg, Duisburg
9. Tetraeder, Bottrop

prigradskom željeznicom, u nekim slučajevima čak i vodenim prijevozom), kao i individualnim prijevozom (pješačke i biciklističke staze uvijek vode od jedne do druge točke; za one koji stižu automobilom postavljeni su sustavi putokaza s najbližih izlaza s autocesta do osiguranih parkirališta). Sve lokacije imaju informativne centre s najvažnijim informacijama, a na tri lokacije unutar regionalnog parka smješteni su veliki informativni centri koji nude informacije o cijelom projektu putova industrijske kulture. Ti se veći turistički informativni centri nalaze u Duisburgu (Landschaftspark Duisburg-Nord), Essenu (Zeche Zollverein XII) i Dortmundu (Zeche Zollern II/IV).

Uz tih 19 točaka u rute industrijske kulture uključeni su i veći muzeji posvećeni industrijskom naslijeđu koji su postojali i prije pokretanja projekta *IBA Emscher Park*. Njihovim uključivanjem u cijeli projekt i umrežavanjem s ostalim točkama kulturnih putova industrijske kulture stvoren je sinergijski učinak kojim su na važnosti dobili i sami muzeji, a i novoosmišljene kulturne rute.

Treba naglasiti kako su to samo najvažnije lokacije unutar velikoga regionalnog parka, ali nipošto nisu i jedine. One su samo polazne točke od kojih počinju brojne druge kulturne rute u koje su uključena stambena naselja, industrijske lokacije na kojima se još održava proizvodnja, napušteni industrijski koridori i sl. Sve je to umreženo i dobro povezano u sustav pješačkih staza, lokalnih prometnica i informativnih centara te je tako lako dostupno posjetiteljima koji prate određenu temu.

Jedna od najatraktivnijih ruta je ruta velikih panoramskih točaka raspršenih po prostoru velikoga regionalnog parka. Velik broj tih točaka osmišljen je na vrhovima umjetnih brežuljaka što su ih stvorila nekadašnja odlagališta industrijskog otpada. Nakon sanacije okoliša na tim su vrhovima uređene panoramske točke, a elementi identiteta postale su nove umjetničke instalacije. Na panoramskim točkama posjetitelji se mogu lakše orijentirati u gusto izgrađenom industrijskom okolišu, a nerijetko je s jedne panoramske točke moguće vidjeti sljedeću. Posebna je pozornost pridana noćnom osvjetljenju tih lokacija, što unosi novi element u krajolik koji obilježavaju visoki dimnjaci i tornjevi nekadašnjih ulaza u rudnike.

Premda je koncept IBA-e bio jedinstven za cijelu regiju, načini intervencija specifični su za svaku pojedinu lokaciju, a razlikuju se opsegom zahvata, stupnjem zaštite te odabranim programom prenamjene.

Landschaftspark Duisburg-Nord. Među projektima koji su ostavili poseban pečat u prostoru, ali i pomaknuli granice arhitektonske i pejzažističke struke svakako su zamislili velikih pejzažnih parkova. Jedan od najpoznatijih takvih primjera jest park Duisburg Nord, nastao na prostoru nekadašnje čeličane Thyssen Meidrich na sjeveru Duisburga. Na međunarodnome arhitektonskom natječaju raspisanom 1990. godine pobijedio je arhitektonski ured Latz & Partner s idejom uređenja perivoja, uz očuvanje industrijskih postrojenja kao osnovnog elementa identiteta prostora koji ostaju ostavljeni kao svojevrsni postav skulptura u prostoru

Ilustracije na str. 14. (sl. 26 - 29)

sl. 26. Suvremeni stambeni kompleks sagrađen na nekadašnjim dokovima luke *Innenhafen* u Duisburgu

sl. 27. Uredski kompleks u starim lučkim skladištima luke *Innenhafen* u Duisburgu.

sl. 28. - 29. Spomenici industrijskog naslijeđa svjedoče o nekadašnjem korištenju prostora u parku *Duisburg Nord*.

sl. 30. Struktura *Tetraedar* u Bottropu

novostvorene prirode. Postojeće strukture industrijskih pogona i prometne infrastrukture novom su interpretacijom uključene u novi sustav javno dostupnog perivoja s brojnim novim kulturnim i sportsko-rekreacijskim sadržajima. Postojeći pogoni čeličane maksimalno su sačuvani i prenamijenjeni za novo korištenje, a nekadašnje željezničke tračnice ostavljene su kao pješačke promenade. Industrijske su strukture javno dostupne i služe kao vidikovci, a između njih oblikovan je niz javnih prostora. Središnji trg, tzv. *Plaza metallica*, smješten pokraj glavnog pogona čeličane, izgrađen je od velikih metalnih ploča i oblikovan tako da podsjeća na prošlost toga prostora. Namijenjen je povremenim događanjima (koncertima, performansima, kazališnim predstavama). Prostori nekadašnjih spremišta rude prenamijenjeni su u niz manjih tematskih vrtova. Perivoj nudi posjetiteljima niz sportskih i rekreacijskih sadržaja - od biciklističkih staza i šetnica do stijena za penjanje u nekadašnjim spremištima rude ili bazena za ronjenje u nekadašnjim spremnicima plina. Glavne strukture nekadašnjih proizvodnih pogona i glavne šetnice navečer se pretvaraju u svojevrsni *light-show*, vidljiv ne samo posjetiteljima perivoja nego i iz okolnih područja, posebno s prometnica koje prolaze u blizini.

Nordsternpark u Gelsenkirchenu. Nekoliko godina nakon prestanka rada pogona Nordstern I/II 1997. godine prostor nekadašnjeg ugljenokopa potpuno je preoblikovan i prenamijenjen u pejzažni park, u kojemu je održana i nacionalna vrtna izložba. Mnogobrojne sadržaje za rekreaciju i slobodno vrijeme objedinila

je ideja uključivanja rudarske povijesti u oblikovni koncept novog parka. Zastupljena je i tema stanovanja i rada u parku, pa je tako u očuvanu zgradu sa zaštićenim tornjem nekadašnjega rudarskog okna useljena uprava kompanije THS (*TreuHandStelle*), jednoga od najvećih građevinskih poduzeća na području stanogradnje u Njemačkoj, u čijem je neposrednom susjedstvu izgrađeno i 160 novih stanova te brojni mostovi i šetnice, a očuvani dijelovi nekadašnjih industrijskih postrojenja povezani su s atraktivnim parkovnim okruženjem. Pristaništa za izletničke brodove omogućuju posjet parku i vodenim putem te odlazak na druge lokacije izuzetno gustom mrežom kanala cijele regije. Suvremeni otvoreni amfiteatar za oko 6 000 gledatelja, sa scenom na kanalu, nudi glazbene, kazališne i druge predstave, a u njihovoj pozadini tiho prolaze izletnički brodovi. To je park za promatranje, ali i za različite doživljaje čiji je crveni most od lučnih čeličnih nosača simbol parka. *Der Deutschland Express*, jedna od najvećih izložba željezničkih modela (maketa), još je jedna od atrakcija Nordsterna. Pet stotina vlakova vozi se više od 4 km dugom prugom kroz Njemačku u malom. Posjetitelji mogu uživati i u specijalnim dječjim igralištima i prostorima za penjanje, galerijama rudarstva te u gastronomskoj ponudi.

Zeche Zollverein XII u Essenu. Područje XII. nekadašnjeg rudnika Zollverein izgradili su 1930-ih godina vodeći arhitekti industrijskog područja Ruhr - Fritz Schupp i Martin Kremmeer. U vrijeme nastanka bilo je to, kako osuvremenjenom tehnologijom, tako i funkcionalnošću

sl. 31. Pogled na dio nekadašnjeg postrojenja čeličane u parku *Duisburg Nord* u vrijeme paljenja noćne rasvjete.

32. - 33. Jedan od tematskih organiziranih obilazaka velikog kompleksa parka *Duisburg Nord* jest i noćni obilazak s bakljama. Kao vodiči su angažirani nekadašnji radnici čeličane koji s mnogo entuzijazma objašnjavaju povijest lokacije i proces proizvodnje čelika.

i skladom urbanističko-arhitektonskih obilježja sklopa, jedno od najsuvremenijih rudarskih postrojenja u svijetu. Građenje prema stilskim odrednicama Bauhauusa, s karakterističnim čistim volumenima čelične *fahverk* konstrukcije s ispunom od opeke, rezultiralo je racionalnom, impozantnom i monumentalnom arhitekturom cijelog kompleksa, koji je danas uvršten na UNESCO-ovu listu svjetske baštine kao jedan od najznačajnijih spomenika industrijske arhitekture uopće. Kvaliteta arhitekture pridonijela je prenamjeni prostora u vrlo živi umjetnički centar posvećen promociji kulture i umjetnosti. Uz Zollverein muzej, koji uz organizirane vođene razgleda omogućuje uvid u dijelove rudničkog pogona, gotovo identičnoga kao onog dana kad je prestao raditi, tu se nalazi informacijski centar za posjetitelje cijele regije, brojne umjetničke galerije i otvoreni atelijeri, centar suvremenog plesa i ugostiteljski sadržaji.

Istaknuto mjesto u nizu zanimljivih stalnih i povremenih događanja ima i Red Dot muzej. Monumentalnost impresivne arhitekture nekadašnje kotlovnice, jedne od najimpresivnijih industrijskih zgrada tog sklopa, koja je često nazivana i katedralom industrijske arhitekture, izuzetno je uspješno 1997. godine iskoristio poznati britanski arhitekt Sir Norman Foster postigavši izniman ambijent muzejskog postava koji objedinjuje elemente povijesnoga industrijskog interijera i suvremenoga industrijskog dizajna. Muzej suvremenog dizajna na više od 4 000 m² izlaže preko 1 400 predmeta vrhunskoga suvremenog industrijskog dizajna koji su osvojili jednu od najprestižnijih svjetskih nagrada za dizajn - Red Dot.

Kokerei Zollverein, Essen. Uzdignutim industrijskim pješačkim mostovima područje rudnika (Zollverein) u Essenu je, kroz krošnje nove vegetacije, povezano s nekadašnjom koksarom. Postrojenje koje danas svojim mjerilom i složenosti gradnje ostavlja dojam cjelovitoga grada labirinta bio je jedan od najmodernijih pogona za proizvodnju koksa tada u Europi. Zbog izuzetno bogate proizvodnje dugo je odolijevao krizi proizvodnje čelika, ali je naposljetku 1993. godine ipak zatvoren. Taj je gigant nekoliko godina stajao usamljen u prostoru dok 1998. nije osnovana Zaklada za zaštitu industrijske baštine i kulturne povijesti. Danas je i on proglašen spomenikom i uvršten je na listu UNESCO-ove svjetske baštine. Ta hrđava megastruktura postala je mjesto uzbudljivih izložbi i inscenacija, doživljava i različitih mogućnosti provođenja slobodnog vremena nudeći programe za najrazličitije nove korisnike. U mjerilu 1:1 moguće je upoznati proces proizvodnje koksa, panoramskim kotačem uroniti u unutrašnjost nekada užarenih visokih peći i izdći se visoko iznad kraljilika, odakle se pružaju daleke vizure na okolni prostor ruhrske regije. Na beskrajno dugom potezu nekadašnjih bazena za gašenje, koji se protežu uz baterije visokih peći, zimi je organizirano klizalište, a na platformama nekadašnjeg pogona novi bazen postaje omiljeno ljetno kupalište. Brojni sadržaji kulturne i gospodarske namjene u kontrastu isprepletanja tehnike i prirode udahnuili su novi život tom području.

Muzej rudarstva u Bochumu. Visoki toranj nekadašnjega dortmundskog rudnika zvanoga Germania obilježje je današnjega Njemačkog muzeja rudarstva. Taj orijentir, vidljiv kilometrima daleko, poziv je brojnim prolaznicima zainteresiranima za istraživanje povijesti i tehnologije rudarstva. Posjetitelji rudnika mogu putovati starim rudarskim dizalom duboko u podzemlje nekadašnjih kopova, pa sve do najviše platforme tornja s koje se pruža izuzetan pogled na ruhrsku regiju. Muzej predstavlja sveobuhvatnu povijesnu zbirku izložaka vezanih za rudarenje, a njegovi različiti odjelci i izložbe prikazuju povijest rudarenja diljem svijeta. Podzemna rudnička okna i tuneli ispod muzejske zgrade, u ukupnoj duljini od oko 2,5 km, posebno su atraktivni i omogućuju pogled izbliza na velike promjene koje su se zbivale u procesima rudarenja kroz povijest, do najsuvremenijeg doba.

sl. 34. Spremnik plina - Gasometer u Oberhausenu

Vodotoranj Aquarius u Mülheim-an-der-Ruhr. Vodotoranj je 1890-ih godina izgradio August Thyssen radi opskrbe vodom obližnjih industrijskih pogona za proizvodnju čelika. Godine 1982. toranj prestaje raditi, a zgrada je proglašena zaštićenom graditeljskom baštinom i udomljuje muzej vode nazvan Aquarius. Taj višestruko nagrađivani postav multimedijaska je atrakcija koja se proteže na 14 različitih razina tornja s 30 mogućih točaka zaustavljanja. Kompijutorizirana čip kartica otvara put u svijet vode i ključ je za nebrojene računalne simulacije, igre i filmove. Posjetitelji promatraju ekrane i interaktivno otkrivaju podatke i tajne iz svijeta vode. Zanimljiv za sve dobne skupine, taj neobični muzej produbljuje znanja o važnosti i očuvanju vode i okoliša, a rezultati brojnih igara i kviz-pitanja mogu se individualno ispisati na kraju obilaska. Zainteresiranima za povijest nude se i informacije o povijest regije i putu od teške industrije, razvoja gradova pa do suvremenog doba.

Spremnik plina (Gasometer) u Oberhausenu. Najviši spremnik plina u Europi sagrađen je 1929. godine uz kanal Rhein-Herne u Oberhausenu. Služio je za pohranjivanje plina kao ostatka proizvodnih procesa u koksarama. Godine 1988. prestaje raditi i zatvara se, a zahvaljujući projektu IBA Emscher Park, taj megatonski 24-kutni spremnik od čeličnog lima nije doživio sudbinu sličnih građevina koje su demontirane i upotrijebljene kao staro željezo. Godine 1993./94. prenamijenjen je u najveći i najneobičniji izložbeni prostor Europe. Spektakularni projekti poput Christa i Jean-Claudea te videoinstalacije Billa Viole bilježe rekordnu posjećenost

koja pretvara Gasometer u svjetski poznatu atrakciju i jedan od najpoznatijih simbola rurske regije. Već sam obilazak industrijskoga giganta i pogled na okrugli, impresivni jedinstveni prostor iznutra vrijedan je posjeta, a s platforme na krovu, na visini od 117 metara, pruža se spektakularan pogled na cijeli Ruhr.

Tetraedar - Bottrop. Šezdeset metara visok vrh nekadašnjeg ugljenokopa Prosper zapravo je umjetni brežuljak nastao odlaganjem industrijskog otpada. Danas je to jedna od najpoznatijih točaka u sustavu panoramskih vidikovaca i jedno od najpoznatijih obilježja regije. Na vrhu brežuljka izgrađen je Tetraedar - čelična struktura koja dominira okolnim prostorom, a posjetitelje poziva na istraživanje. Autor ove građevine je Wolfgang Christ, a noćnu rasvjetu osmislio je Jürgen Fischer.

Posjetitelji se uzbuđljivim stubištem mogu popeti na uzvišenu kružnu platformu na vrhu tetraedra, a noću je taj osvijetljeni skulpturalni vidikovac vidljiv izdaleka.

6. Umjesto zaključka

U svom članku *Are you a tourist or a traveller?*¹⁰ britanska novinarka Dea Birkett predviđa da u skoroj budućnosti neće više postojati turisti u klasičnom smislu, kakve poznajemo danas. Njih će zamijeniti *avanturisti, terenski istraživači, eksploraholici, volonteri* te oni koje ćemo jednostavno nazivati *putnicima*. Umjesto na odmor, oni će ići na put kako bi sudjelovali u *kulturnim ekspedicijama, projektima, miniistraživanjima i misijama*.

10 The Guardian, 24. kolovoza 2002.

sl. 35. - 37. Izložba na otvorenome u rudniku Zeche Zollern II/IV u Dortmundu.

Ta teza dobro ilustrira rebranding klasičnog turista kakvog poznajemo iz razdoblja masovnog turizma, paket-aranžmana i čarter-letova. Profil današnjega novog turista obilježavaju - među ostalim - neovisnost, iskustvo, orijentacija na tehnologiju, zahtjevnost u očekivanjima, veća aktivnost i zainteresiranost za lokalnu kulturu; osjetljivost za očuvanje okoliša te socijalna osjetljivost.¹¹ To vodi promjenama u ponašanju koje se, uz ostalo, očituju u dominaciji individualnih nad organiziranim putovanjima, "uradi sam"- itinererima, izravnim rezervacijama putem Interneta te, općenito, samostalnom kreiranju programa i organiziranju turističkog posjeta.

Kulturni putovi ruhrske regije možda se danas, gotovo desetljeće nakon završetka projekta *IBA Emscher Park*, ne mogu pohvaliti impresivnim brojkama koje bi

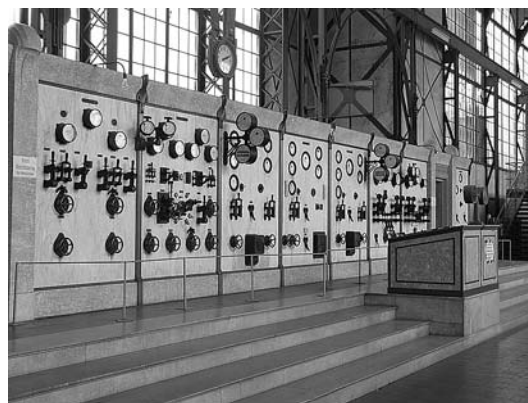
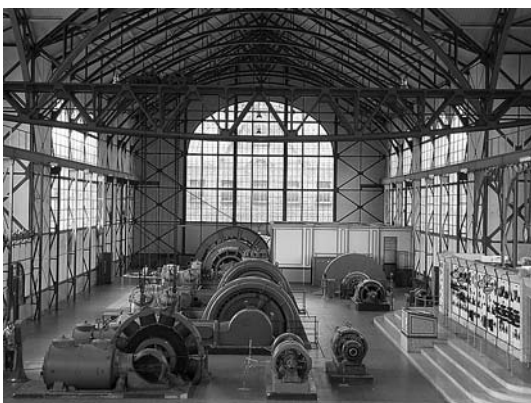
bile usporedive s najpoznatijim europskim turističkim regijama, ali oni su definitivno spremni za današnje i buduće *avanturiste*, *terenske istraživače*, *eksploaholike*, *volontere* i, jednostavno, *putnike* željne novih doživljaja.

LITERATURA

1. Birkett, D. (2002.), *Are you a Tourist or a Traveller?*, The Guardian, 24. kolovoza 2002., dostupno na Guardian Online: <http://travel.guardian.co.uk/print/0,,4487415-1007746,00.html>
2. Berke, W., Vollmer, M. (2005.), *Bilderbuch Ruhrgebiet - Faszination Industriekultur*, Klartext-Verlag, Essen
3. Cabrini, L. (2005.), *Tourism in the World - A vision for the future*, 2nd Congress of Tourism, Estoril, Portugal; http://www.worldtourism.org/regional/europe/PDF/2005/portugal/cabrini_portugal.pdf
4. Donadieu, P. (2006.), *Landscape Urbanism in Europe: From Brownfields to Sustainable Urban Development*, Journal of landscape architecture 2/2006: 36-45, Callwey, München

sl. 38. - 40. Kada su građene na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, zgrade rudnika *Zeche Zollern* trebale su pokazati uspješnost kompanije koja je bila njihov vlasnik. Danas se u tim biserima secesijske arhitekture nalazi sklop Westfalijskog industrijskog muzeja u Dortmundu.

5. Hajer, M., Reijndorp, A. (2001.), *In Search of New Public Domain: Analysis and Strategy*, Nai Publishers, Rotterdam
6. Kift, R. (2003.), *Tour the Ruhr*, Ruhrgebiet Tourismus GmbH & Co Dortmund; Klartext Verlag, Essen
7. Knierim, W. (1996.), *A park for Zollverein colliery, Essen*, Topos 14; reprint u *Parks - Green urban spaces in European cities*, Edition Topos, Callwey Verlag, München: 22-28.
8. Kolkau, A. (2002.), *Emscher Landscape Park in the post-IBA era*, Topos 40: 32-38
9. Preisler-Holl, L. (2002.), *Garden Shows: Motor for Landscape Management, Urban Development and Industry*, Difu Occasional Papers (www.difu.de/english/occasional), Deutsches Institut für Urbanistik, Berlin
10. Schäfer, R. (1999.), *Germany: garden shows and beyond*, Topos 27: 101-107.
11. Schröder, T. (2001.), *Changes in Scenery. Contemporary Landscape Architecture in Europe*, Birkhäuser, Basel
12. Schröder, T. (2002.), *German Landscape Architecture Prize 2001:*

- Taking Stock, Neu verorten / Making Spaces* (ur. T. Schröder), Birkhäuser: 70-131, Basel
13. Waldheim, C. (2006.), *Landscape as Urbanism*, u: *The Landscape Urbanism Reader* (ur. C. Waldheim): 35-53, Princeton Architectural Press, New York
 14. *(1999.), *IBA - A Renewal Concept for a Region*, Topos 26 (3/1999.)
 15. Dettmar, J. (1999.), *Wilderness or Park?*, Topos 26: 31-42.
 16. Diedrich, L. (1999.), *No politics, no park: the Duisburg-Nord Model*, Topos 26: 69-78.
 17. Kohler, D. (1999.), *The IBA Emscher Park - a typically German project?*, Topos 26: 24-30.
 18. Oldengott, M. (1999.), *The Castrop-Rauxel ecological network*, Topos 26: 87-90.
 19. Pehnt, W. (1999.), *Changes have to take place in people's heads first*, Topos 26: 16-23.
 20. Poblitzki, U. (1999.), *Transformation of a landscape*, Topos 26: 43-52.

Važnji muzeji i lokaliteti Emscher Parka na Internetu

BOCHUM

Deutsches Bergbaumuseum
(www.deutschesbergbaumuseum.de)
Eisenbahn-Museum Bochum-
Dahlhausen
(www.eisenbahnmuseum-bochum.de)
Hannover II/IV Industriemuseum
(www.zeche-hannover.de)

DORTMUND

DASA (www.dasa-dortmund.de)
Zeche Tollern II/IV
(www.zeche-zollern.de)
Kokerei Hansa
(www.industriedenkmalstiftung.de)

DUISBURG

Museum Küppersmühle Sammlung
Grothe
(www.museum-kueppermuehle.de)
Landschaftspark Duisburg-Nord
(www.landschaftspark.de)

ESSEN

Zeche Zollverein XII (www.zollverein.de)
Red Dot Museum (www.red-dot.de)
Kokerei Zollverein
(www.kokereizollverein.de)
Meteorite (www.rwe.com/meteorit)
Sensorama (www.erfahrungsfeld.de)

GELSENKIRCHEN

Nordstern park
(www.nordsternpark.de)
Deutschland Express
(www.der-deutschlandexpress.de)
Wissenschaftspark (www.wipage.de)
Solarstadt Gelsenkirchen
(www.solarstadt-gelsenkirchen.de)

HAGEN

Karl-Ernst Osthaus Museum
(www.keom.de)
Hohenhof (www.keom.de)

HAMM

Maximilian Park
(www.maximilianpark.de)

21. Schäfer, R. (1999.), *Emscher Park Building Exhibition: a motor of structural change*, Topos 26: 6-15.

22. Schwarze-Rodrian, M. (1999.), *Intercommunal co-operation in the Emscher Landscape Park*, Topos 26: 53-59.

23. Wachten, K. (1999.), *Housing developments in integrated sites*, Topos 26: 91-96.

24. Weilacher, U. (1999.), *Rusty-brown and Phacelia blue - Landmark art by the IBA*, Topos 26: 60-68.

25. * (1999.), *IBA Emscher Park - A selection of projects*, Topos 26: 97-128.

26. * (1999.), *Internationale Bauausstellung Emscher Park - Katalog der Projekte 1999* (ur. Sabine Radomski, IBA Emscher Park; Rehrmann Print und Medien, Gelsenkirchen

27. * (2000.), *Rebacer Paisajes - Remaking Landscapes*, Colección Arquitectas n.º 6, Fundación Caja de Arquitectos, Barcelona

28. * (2002.), *Neu Verorten: Zeitgenössische Deutsche Landschaftsarchitektur / Making Spaces: Contemporary German Landscape Architecture* (ur. T. Schröder), Birkhäuser, Basel

Primljeno: 20. kolovoza 2007.

IBA EMSCHER PARK – A CREATIVE APPROACH TO THE INDUSTRIAL HERITAGE – THE EXAMPLE OF THE RUHR REGION IN GERMANY

During the 1990s the Ruhr region in the German federal state of North Rhine-Westphalia was one of the biggest European laboratories in which the opportunities for an urban, economic and social transformation of a one-time industrial region were able to be tested out. This went on in the framework of the ten-year project IBA Emscher Park – an international exhibition of architecture that covered the whole region and was oriented to the topics of landscape and undeveloped space. Through programmes of reconstruction and restructuring of undeveloped space and the natural landscape, new opportunities for the development of the Ruhr were created, thus generating profound structural changes. In this, the industrial heritage was seen as the main element of the identity of the area, and the development of cultural routes and the basic infrastructure for the growth of cultural tourism were based upon it.

The basic objective of the IBA Emscher Park programme was the architectural and urban transformation as well as the economic, social and cultural reorganisation of the Ruhr. In this dense conurbation it was the islands of undeveloped regions that were identified as the basic element for the future development of the region, developed into the system of a large regional park.

A large number of the one-time industrial locations were turned into new green areas in a process that included ecological stabilisation of contaminated and potentially hazardous sites of the former industrial sites as well as their interlinkage.

While local projects were being devised, attention was paid to their having to be sustainable – in both a planning and ecological as well as an economic sense. The fact that the organisation of IBA Emscher Park had a precisely determined date to which it would last meant that the projects needed thinking up in such a way that after the initial impulse, they would be self-maintaining. Hence great importance was ascribed to projects that brought into the region new economic activities. IBA Emscher Park luckily occurred at a time when the whole attitude to the industrial heritage of Europe was changing, increasingly conserving it as an important element of the cultural heritage, and observing it as a possible generator of economic transformation of large areas. The industrial heritage thus became a starting point for the development of culture and cultural tourism through a system of well-considered programmes for the former industrial sites and their incorporation into a system of cultural routes.

Today culture is widely considered an essential element of tourism and one of the main spurs to travelling and exploring. The old industrial sites, old industrial villages, rehabilitated spoil tips, museums and new artistic elements in the space

sl. 41. Vodotoranj Aquarius u Mülheim-an-der-Ruhr

HATTINGEN

Industriemuseum Henrichshütte
WIM (www.henrichshuette.de)

MÜLHEIM AN DER RUHR

Aquarius Wassermuseum
(www.aquarius-wassermuseum.de)
Kunstmuseum in der Alten Post
(www.muelheim-ruhr.de/museum)

OBERHAUSEN

Rheinisches Industriemuseum
(www.rim.lvr.de)
Gasometer (www.gasometer.de)
Revierpark Vonderort
(www.revierpark.de)

RECKLINGHAUSEN

Umspannwerk Recklinghausen
(www.umspannwerk-recklinghausen.de)

UNNA

Lindenbrauerei
(www.lichtkunst-unna.de)

WALTROP

Altes Schiffshebewerk
Henrichenburg
(www.schiffshebewerk-henrichenburg.de)

WITTEN

Zeche Nachtigal WIM
(www.zeche-nachtigall.de)
Muttentalbahn
(www.muttentalbahn.de)

Route Industriekultur:
www.route-industriekultur.de
Tour-de-Ruhr: www.tour-de-ruhr.de

and other elements create a dense network of points in the space that are interlinked by the thematic routes. In all, 25 thematic cultural routes have been devised. In order to make orientation in a large area easier, the main points of the cultural route of industrial culture – the anchor points as they are called – have been created. These are networked locations of major museums and parks, art installations and panoramic points well connected with a system of pedestrian paths and local roads and well accompanied with an information infrastructure.

Through this creative process points of departure have thus been created for the development of cultural tourism based on the industrial heritage.

The visitors expected are those that correspond to the profile of the new 21st century tourist – one who avoids places of mass tourism and who is characterised by independence, experience, who is technology-oriented, has demanding expectations, is active and interested in local culture, is sensitive to the preservation of the environment and socially aware as well.